

מאורות

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך

מייסודן של תכלת מורשת יעקב
ומכללת אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

ליל שבת: זמירות – צמאה נפשי

"צמאה נפשי" / רבי אברהם בן עזרא

לדעתי, בפיוט ניתן למצוא רמזים למאבק שהזכרנו לעיל בין האסלאם ליהדות: "ראה לגברת אמת / שפחה נואמת / לא כי בנך המת / ובני החיי".

פיוט זה נכתב כ"רשות" לתפילת "נשמת" של חג שמיני עצרת. ניתן לראות זאת בבית האחרון: "אקוד על אפי / ואפרש לך כפי / עת כי אפתח פי / בנישמת כל חיי".

בזמננו, רק בקהילת יהודי בבל שרים פיוט זה בשמיני עצרת ואילו בשאר הקהילות הוא התקבל כחלק ממזמורי ליל שבת. על אף שאין אזכור לשבת בפיוט, ניתן לשער כי המסר של הקשר המיוחד בין עם ישראל לה', המתבטא בשמירת שבת ובתפילות המדגישות את "טוב יהדות לה'", הוא זה שהביא להתחלת שירתו גם בלילות שבת. היות הפיוט הקדמה ל"נשמת כל חיי" בחג אחד, מסבירה אולי את הרעיון לומר אותו גם בשבת שבו אומרים "נשמת כל חיי" בתפילת שחרית.

את המנהג לשיר פיוט זה כחלק מליל שבת (על אף שעד היום אין הוא מופיע בכל הזמירוניס), התחיל החת"ם סופר שהיה רגיל לאמרו לפי הקידוש. כך מספר בנו ר' שלמה סופר:

בליל שבת קודש בבואו לביתו שר [...] שיר "צמאה נפשי" אשר כתב אבן עזרא, ולא זולת. והפליג מאד בשבח השיר מהאבי"ע שהוא עמוק בקבלה, ושכלי ספק רוח הקודש שרה עליו כאשר חיברו.

וכך, בדומה לפיוטים רבים נוספים שנכתבו על ידי יהודים בספרד המוסלמית, אימצו כל עדות ישראל פיוטים אלו והיום ניתן לשמוע אותו במנגינות "אשכנזיות" לצד "מזרחיות".

נסיים בתפילה מתוך הפיוט: "זכור אהבת קדומים / והחיה נרדמים / וקרב הימים / אשר בן ישי חיי".

הרבנית ד"ר נעמי שחור
ראש ההתמחות לתנ"ך

הפיוט "צמאה נפשי" הוא אחד מעשרות שיריו של רבי אברהם בן עזרא, שנולד בספרד של המאה ה-11.

הקשר הטוב, הפוליטי והכלכלי, בין המוסלמים ליהודים בספרד יצר את הכינוי לתקופה זו, "תור הזהב". הקשר הביא להשפעה רבה על תחומי תרבות שעסקו בהם המוסלמים והיהודים. הדמיון הרב בין הערבית לעברית הוביל להתפתחות משמעותית בחקר הלשון העברית, שהשפיע גם על פרשנות התנ"ך. המתח והתחרות בין "התרבות השלטת המוסלמית" ובין "התרבות היהודית" דחף יהודים רבים להוכחת אמיתות היהדות דרך כתיבת ספרות דתית-הגותית, עיסוק במדעים ואף כתיבת שירה. הצצה לספרות הענפה מתקופה זו מוכיחה שגדולי התורה אז עסקו בו-זמנית בכל התחומים האפשריים – תורה, הלכה, שירה, מחשבת ישראל, מדעים וכו'.

רבי אברהם בן עזרא היה אחד הבולטים שכלל בכתיבתו פרשנות, ספרי דקדוק, פילוסופיה דתית, ספרות מדעית בנושאי חשבון ומערכת הכוכבים, ושירת קודש. הפיוט "צמאה נפשי" הוא אחד ממאה וחמישים פיוטים הידועים לנו מפרי עטו.

"בחג [=סוכות] נידונים על המים", וגם בשמיני עצרת מתפללים את תפילת הגשם כפתיחה לעונת החורף הקרב. מכאן הנושא המרכזי בפיוט שהוא "צימאון". הראב"ע קושר בין צימאון פיזי למים שעליו מתפללים בסוכות ובשמיני עצרת, ובין צימאון רוחני ל"אל חיי". הוא אינו הראשון המדגיש את הצימאון בהקשר רוחני. בתהלים מב, ג, הנאמר לאורך כל חג הסוכות כתוב: "צִמְאָה נַפְשִׁי לְאֱלֹהִים לְאֵל חַי מְתֵי אֲבוֹא וְאֶרְאֶה פְּנֵי אֱלֹקִים".

על כך כותב ראב"ע:

המים ירוו האדם רגע ויחיה ותשוב נפשו אליו ולא כן הלחם, על כן דימה היכספו לבית השם כהכסף הצמא על המים, ובעבור כי חיי בני אדם תלויים במים, על כן לאל חי.

הא"ע משווה בין תלות האדם במים ובין תלות האדם באלוקיו. כל בית מסתיים במילה "חיי", ובכך מדגיש כי מבחינתו חיי אדם אינם "חיים" ללא הקשר עם בוראו.

פרשת מקץ

פרשת השבוע פותחת בחלומותיו של פרעה:

וְהִנֵּה מִן הַיָּאָר, עֹלֹת שְׁבַע פְּרוֹת, פְּרוֹת מִרְאָה, וּבְרִיאַת בָּשָׂר. וַתִּרְעֶינָה, בָּאָחוּ. וְהִנֵּה שְׁבַע פְּרוֹת אֲחֵרִיָּהּ מִן הַיָּאָר, רְעוֹת מִרְאָה, וְדִקּוֹת בָּשָׂר. וַתַּעֲמִדְנָה אֶצֶל הַפְּרוֹת, עַל שֵׁפֶת הַיָּאָר. וַתֹּאכְלֶנָה הַפְּרוֹת, רְעוֹת הַמִּרְאָה וְדִקּוֹת הַבָּשָׂר, אֶת שְׁבַע הַפְּרוֹת, יַפֵּת הַמִּרְאָה וְהַבְּרִיאַת. וַיִּיקֶץ, פְּרָעָה. וַיִּישָׁן, וַיִּחְלֹם שֵׁנִית. וְהִנֵּה שְׁבַע שְׂבָלִים, עֹלֹת בְּקִנְיָה אֶחָד בְּרִיאַת וְטָבוֹת. וְהִנֵּה שְׁבַע שְׂבָלִים, דִּקּוֹת וְשִׁדּוּפֹת קָדִים צְמֹחוֹת, אֲחֵרִיָּהּ. וַתִּבְלַעְנָה, הַשְּׂבָלִים הַדִּקּוֹת, אֶת שְׁבַע הַשְּׂבָלִים, הַבְּרִיאַת וְהַמְּלֵאוֹת. וַיִּיקֶץ פְּרָעָה, וְהִנֵּה חֲלוֹם (בראשית מא, ב-ז).

פרעה חולם שני חלומות; האחד מספר על שבע פרות שמנות ושבע פרות רזות, כאשר הרזות אוכלות את השמנות ונשארות רזות גם לאחר האכילה. השני מספר על שבע שיבולים דקיקות ושבע שיבולים שמנות, כאשר גם כאן הדקיקות אוכלות את הבריאות והשמנות.

החרטומים אינם יודעים להתמודד עם פתירת חלומותיו של פרעה ומפגישים את פרעה עם יוסף "פותר החלומות". יוסף רואה כי פרעה אינו רגוע מהחלומות ואף מוטרף מהם, ככתוב, "ותפעם רוחו". מתרגם אונקלוס, "ומטרפא רוחיה" כלומר, רוחו מטורפת עליו. כאשר יוסף מציג את הפתרון לפני פרעה הוא מתחכם ואינו מציג לו את הפתרון כסדרו. פתרון החלומות של פרעה הוא שבע שנות שובע ולאחריהם שבע שנות רעב, אולם יוסף פותח ב"הגדרת מונחים" מהחלום: "שבע פרות הטובות שבע שנים הנה, ושבע השיבולים הטובות שבע שנים הנה ושבע הפרות הרקות והרעות [...] שבע שנים הנה ושבע השיבולים הדקות [...] יהיו שבע שני רעב".

מדוע קופץ יוסף לאמצע הסיפור ואינו מסיים בהגדרת המונחים? למעשה, ההמשך צריך היה להיות ששבע השיבולים השדופות גם הן שבע שנים, ולאחר מכן לספר

לפרעה את הסיפור מתחילתו, "הנה שבע שנים באות שבע גדול...". מה פשר ההצהרה הקשה הזו "יהיו שבע שני רעב" עוד לפני שהוא מתאר את שנות השובע שקודמות זמן ניכר לשנות הרעב?

נראה לפרש כך: יוסף פוגש במלך נסער ורואה לנגד עיניו את פרעה כמי ש"התמסר" באופן טוטלי לחוויית ה"טרגדיה" שבחלום. לכן כל פתרון שהיה מתחיל בתיאור מצב אופטימלי של שובע גדול ושפע חסר תקדים, היה נדחה מיד על ידי פרעה, כיוון שזה יבוא בניגוד לחוויה שלו כפי שהוא חווה את החלום. ייתכן שהוא בכלל לא ירצה לשמוע את ההמשך. לכן יוסף מיישר קו עם תחושת ה"טרגדיה" הטוטלית של פרעה ודבר ראשון הוא אומר את המשפט הקשה "שבע שני רעב". עכשיו פרעה כבר מאזין באוזן כרויה לפתרון, אחרי שנבואת ה"רעב" נשארה תלויה בחלל האוויר. אילו היה יוסף מציג את הפתרון לפי הסדר משבע שנות השובע, ייתכן שפרעה היה דוחה את דבריו על אף שהפתרון הוא אמתי. בכך היה פרעה מפסיד פתרון שיש לו השלכה קיומית על חיי העם שלו וכל זה בגלל השלטת תחושת ה"טרגדיה" שבחלום על ההווה שלו באופן מוחלט.

נלמד מסיפור זה שכל חוויה בחיינו יש לקחת בפרופורציה הנכונה. בין אם חוויה חיובית, שבה נזכור כי תמיד יש תחומים אחרים שבהם אפשר להשתפר ונבין שהבנה זאת מחסנת אותנו בפני "נפילות" שעלולות לבוא, ובין בחוויה שלילית המביאה עמה אכזבה. יש לזכור לחוות את תחושת האכזבה רק ביחס לפעולה שגרמה אותה ולא להיכנס להרגשה כללית, כי בתחושה כזו אנו מתייאשים מראש מעשיית צעד כלשהו שיוכל להביא לפתרון. (מרעיונותיו של הרב ראובן בר-כץ)

אביטל הללה

סטודנטית בהתמחויות לתנ"ך ולמתמטיקה

בכל דרכיך דעהו

שימו שמן זית

ברוריה מכמן

לפני כשנתיים נחשפו באזור ציפורי שרידים של שמן זית בן אלפי שנים, המזכיר מאוד בהרכבו את שמן הזית המודרני.

לשמן הזית היו שימושים רבים: למאכל – כשמו וכמשמר מזון; לתאורה בנר חרס – שנאמר, "כל השמנים יפין לנר ושמן זית מן המובחר" (משנה, כלים ב, ד) שאינו מעלה עשן; לתרופה ולמרפא – שנאמר, "החושש במתניו [...] סך את השמן" (שבת יד, ד), לפולחן ולקטורת; במשיחת אדם ומזבח (ויקרא ח, יא-יב); לתעשיית הבורית (ירמיה ב, כב). להסקה שימש הגפת, הוא פסולת פרי הזית, "מדליקין שמן שריפה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות" (תרומות יא, י). מאחר שהזית נמנה עם מבחר פרות הארץ מינה דוד שני שרים על תנובה חיונית זו; האחד, על פרי הזית, והשני, על שמנו (דברי הימים א כז, כח). האזכור הרב של הזית ותוצרתו במקרא והממצא הארכאולוגי הרב בארץ של בתי-בד, קנקני שמן ונרות חרס, משקפים את מעמדו המיוחד, במראהו הנאה כעץ ירוק-עד יחיד בין מיני הפרי ובפריו הנבחר והעמיד. ערכו הפולחני היה בשימוש שמן הזית להארת נר התמיד במקדש ולמשיחת כוהנים ומלכים וכן בהיותו מופת לחקלאות ההר והשפלה, מקום מושבם העיקרי של בני ישראל, שהפכוהו לעץ בעל משמעות סמלית ודתית מעבר לחשיבותו הכלכלית. בארצות שבהן לא היה זית השתמשו בשומן בעלי חיים: במצרים השתמשו בשמן פֶּשֶׁתָהּ ובארם נהריים גם בשמן שומשומין ובזרעים של פֶּשֶׁתָהּ.

בחפירות בתל מיקנה, שהוא עקרון המקראית בשפלת יהודה, התגלו עד כה 102 בתי-בד ישראליים ששימשו להפקת שמן זית. תגלית זו מעוררת תמיהה והתפעלות משום שכאן הפיקו כ-1000 טון שמן בשנה – הכמות הגדולה ביותר שהופקה בארצות המזרח הקרוב. עיקר שמן הזית הוצא אז לאשור, ששלטה אז בנחלת אפרים ובמצרים, כנאמר על שבת זה, "וּבְרִית עִם אֲשׁוּר יְכַרְתוּ, וְשָׁמֶן לְמִצְרַיִם יִבְלֶה" (הושע יב, ב).

המכבים, ששאפו בכל מאודם להחזיר את מלכות ישראל המקורית ואת תרבות ישראל על טהרת הקודש, דבקו בשמן הזית המבטא את טהרת הקודש בארץ ישראל. וכל כך למה? תשובה לכך מצאנו במדרש תנחומא (פרשת תצוה, סימן א): "אמר להן הקב"ה מה היונה הביאה אורה לעולם, אף אתם שנמשלתם ליונה הביאו שמן זית והדליקו לפני, שנאמר ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית".

מקורות

- מנשה הראל, בתוך אתר מידה: <http://mida.org.il/2014/02/28> /התנחלות-ישראלית-בהר-ובמדבר-בימי-קדם-לו.
- מכון התורה והארץ: <http://www.toraland.org.il/>